

RENATA PRZYBYLSKA

Znaczniki semantyczne w *Wielkim słowniku języka polskiego**

1. Większość haseł słownikowych odznacza się wieloznacznością. Z tego względu wydaje się celowe, dla dobra użytkownika słownika elektronicznego, informowanie, zwłaszcza w przypadku haseł o szczególnie rozbudowanej polisemii, o tym, o które znaczenie danej jednostki chodzi. Tę funkcję miałyby pełnić w słowniku tzw. znaczniki lub identyfikatory semantyczne. Pojawiałyby się przed podaniem właściwej definicji i naprowadzałyby czytelnika na dane, poszukiwane aktualnie znaczenie.

Takie znaczniki semantyczne są stosowane w niektórych słownikach innojęzycznych, np. w *Longman Dictionary of Contemporary English* (LDOCE). Przyjrzyjmy się kilku przykładom z tego słownika, reprezentującym różne części mowy, aby pokazać, w jaki sposób na poziomie znaczników semantycznych są w nim rozróżniane poszczególne znaczenia w danym haśle. Co ważne, w tym słowniku nie każde znaczenie hasła polisemicznego jest opatrzone znacznikiem, w związku z tym w poniżej przytaczanych przykładach podaję numery znaczeń za słownikiem, pomijając jednak te, które nie mają znacznika. Po przytaczanym w kwadratowym nawiasie znaczniku podaję za słownikiem definicję danego znaczenia szczegółowego.

1.1. Hasła rzeczownikowe:

eye: 1. [for seeing with] ‘one of the two parts of the body that you use to see with’ 2. [way of seeing/understanding] ‘a particular way of seeing, judging, or understanding something’ 36. [camera] ‘the eye of the camera is the way that you appear in photographs’ 37. [needle] ‘the hole in the needle that you put the thread through’ 38. [for fastening cloth] ‘a small circle or U-shaped piece of metal used together with a hook for fastening clothes’ 39. [storm] ‘the calm centre of a storm such as a hurricane’ 40. [potato] ‘a dark spot on a potato that a new plant can grow from’

mouth: 1. [face] ‘the part of your face which you put food into, or which you use for speaking’ 5. [entrance] ‘the entrance to a large hole or cave’ 6. [river] ‘the part of a river where it joins the sea’ 7. [bottle/container] ‘the open part at the top of a bottle or container’

* Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2007–2012 jako projekt rozwojowy (R 17 004 03).

star: 1. [in the sky] ‘a large ball of burning gas in space that can be seen at night as a point of light in the sky’ 2. [famous performer/player] ‘a famous and successful actor, musician, or sports player’ 3. [main person in a film/play etc] ‘the person who has the main part, or one of them, in a film, play, show etc’ 4. [best/most successful person] ‘a) the person who gives the best performance in a film, play, show etc b) the best or most successful person in a group of players, workers, students etc’ 5. [shape] ‘a) shape with four or more points, which represents the way a star looks in the sky b) a mark in the shape of a star, used to draw attention to something written c) a piece of cloth or metal in the shape of a star, worn to show someone’s rank or position — used especially on military uniforms’ 6. [hotels/restaurants] ‘a mark used in a system for judging the quality of hotels and restaurants’

Jak widać, autorzy korzystali z różnych pomysłów na to, jak naprowadzić czytelnika na poszukiwane znaczenie. Najczęściej podają nazwę desygnatu, którego częścią jest obiekt nazywany przez daną wieloznaczną jednostkę leksykalną, np. dla hasła **eye** tak rozróżniane jest znaczenie 36, 37, 39; dla **mouth** znaczenie 1, 6 i 7. Można powiedzieć, używając Langackerowskiej terminologii kognitywnej, że wskazują w ten sposób na bezpośrednią bazę conceptualną danego pojęcia. Czasami starają się identyfikować znaczenie przez wskazanie na główną funkcję lub przeznaczenie definiowanego obiektu, por. np. dla **eye** znaczenie 1, dla **mouth** znaczenie 5; albo na miejsce występowania obiektu, por. dla **star** znaczenie 1. Innymi słowy wskazują na najistotniejszy aspekt czy profil semantyczny danego pojęcia, np. położenie na niebie dla gwiazdy czy funkcja umożliwiająca widzenie dla oka. Równie często uciekają się do podawania skróconej definicji, np. znaczenie 2 dla **eye**, znaczenie 2, 3 i 4 dla **star**. Inną metodą jest wskazywanie na charakterystyczny profil kognitywny, decydujący o wyłonieniu się szczegółowego znaczenia danej jednostki, np. znaczenie 5 identyfikowane przez słowo *shape* dla jednostki **star**.

1.2. Hasła przymiotnikowe:

rich: 1. [wealthy] ‘a) someone who is rich has a lot of money and valuable possessions’ b) the rich — ‘people who are rich’ 2. [large amount] ‘containing a lot of something’ 3. [full of interest] ‘full of interesting or important facts, events, or ideas’ 4. [food] ‘rich food contains a lot of butter, cream, or eggs, which make you feel full very quickly’ 5. [smell/flavour] ‘a rich smell or flavour is strong and pleasant’ 6. [colour] ‘a rich colour is strong and attractive’ 7. [sound] ‘a rich sound is low and pleasant’ 8. [soil] ‘rich soil is good for growing plants in’ 9. [cloth] ‘rich cloth is expensive and beautiful’

real: 1. [important] ‘something that is real exists and is important’ 2. [not artificial] ‘something that is real is actually what it seems to be actual and true, not invented: and not false or artificial’ 3. [not imaginery] ‘something that is real actually exists and is not just imagined’ 5. [true] ‘actual and true, not invented’ 6. [feelings] ‘a real feeling or emotion is one that you actually experience and is strong’ 7. [right qualities] ‘a real thing has all the qualities you expect something of that type to have’ 8. [for emphasis] ‘used to emphasize how stupid, beautiful, terrible etc someone or something is’ 13. [money] ‘a real increase or decrease in an amount of money is one you calculate by including the general decrease in the value of money over a period of time’

wide: 1. [distance] ‘a) measuring a large distance from one side to the other b) measuring a particular distance from one side to the other’ 2. [variety] ‘including or involving a large variety of

different people, things, or situations' 3. [in many places] 'happening among many people or in many places' 6. [eyes] 'wide eyes are fully open, especially when someone is very surprised, excited, or frightened' 8. [not hit something] 'not hitting something you were aiming at'

narrow: 1. [not wide] 'measuring only a small distance from one side to the other, especially in relation to the length' 4. [ideas/attitudes] 'a narrow attitude or way of looking at a situation is too limited and does not consider enough possibilities' 6. [limited] 'limited in range or number of things'

W przypadku wieloznacznych przymiotników jako identyfikatory znaczenia występują bardzo często wyrazy bliskoznaczne albo zaprzeczone antonimy. Znaczenia przymiotników są też rozróżniane przez wskazanie na domeny pojęciowe, w których się one aktualizują, por. *smell, colour, sound, light*, lub na pola tematyczne: *food*. Czasem w roli znaczników występują skrócone definicje, por. znaczenie 6 dla **wide**.

1.3. Hasła czasownikowe:

play: 1. [children] 'when children play, they do things that they enjoy, often with other people or with toys' 2. [sports/games] 'a) to take part or compete in a game or sport b) to use a particular piece, card, person etc in a game or sport c) to hit a ball in a particular way or to a particular place in a game or sport' 3. [music] 'to perform a piece of music on a musical instrument' 4. [radio/CD etc] 'if a radio, CD etc plays, or if you play it, it produces sound, especially music' 5. [theatre/film] 'a) to perform the actions and say the words of a particular character in a theatre performance, film etc b) if a play or film is playing at a particular theatre, it is being performed or shown there c) if actors play a theatre, they perform there in a play' 6. [pretend] 'to behave as if you are a particular kind of person or have a particular feeling or quality, even though it is not true' 7. [behave] 'to behave in a particular way in a situation, in order to achieve the result or effect that you want' 24. [smile] 'if a smile plays about someone's lips, they smile slightly' 27. [light] 'if light plays on something, it shines on it and moves on it' 28. [water] 'if a fountain plays, water comes from it'

push: 1. [move] 'to make someone or something move by pressing them with your hands, arms etc' 2. [button/switch] 'to press a button, switch etc in order to make a piece of equipment start or stop working' 3. [try to get past] 'to use your hands, arms etc to make people or things move, so that you can get past them' 4. [encourage] 'to encourage or force someone to do something or to work hard' 5. [persuade] 'to try to persuade people to accept your ideas, opinions etc in order to achieve something' 6. [change] 'to change someone's situation, or to make a situation change, especially when some people do not want it to change' 7. [increase/decrease] 'to increase or decrease an amount, value, or number' 8. [army] 'if an army pushes somewhere, it moves in that direction' 9. [advertise] 'to try to sell more of a product by advertising it a lot' 10. [drugs] 'to sell illegal drugs'

cover: 1. [hide/protect] 'to put something over or be over something in order to hide, close, or protect it' 2. [layer] 'if something covers a surface, it forms a layer over it' 3. [include] 'to include or deal with a particular subject or group of things' 4. [distance] 'to travel a particular distance' 5. [area] 'to spread over an area' 6. [news] 'to report the details of an event for a newspaper or a television or radio programme' 7. [money] 'if a sum of money covers the cost of something, it is enough to pay for it' 8. [insurance] 'if your insurance covers you or your possessions, it promises to pay you money if you have an accident, something is stolen etc' 9. [guns] 'a) to protect someone by being ready to shoot anyone who attacks them b) to aim a gun at a person or a place where people might be, in order to prevent them from moving or escaping' 10. [sport] 'to stay close to a member of the opposing team or a part of the field in order to prevent your opponents

from gaining points' 11. [music] 'to perform or record a song that was originally recorded by another artist'

Dla czasowników wieloznacznych najczęściej stosuje się wskazywanie na domenę pojęciową czy pole semantyczne, w którym funkcjonuje dane znaczenie szczegółowe. Przywoływane pola semantyczne są bardzo szerokie lub — przeciwnie — wąskie, reprezentują raczej pewne mikropola (por. 'drugs — narkotyki' w haśle **push**, 'gun — broń' w haśle **cover**). W pewnym stopniu pokrywają się one z klasyfikacją tematyczną słownictwa (por. 'muzyka', 'teatr/film', 'sport'). Równie często w roli identyfikatora semantycznego występuje czasownik bliskoznacznym: por. dla **play** znaczenie 6, 7; dla **push** znaczenie 1, 4, 5, 6, 7 czy dla **cover** znaczenie 1, 3. Naprowadza się też na dane znaczenie przez wymienienie najczęstszego kolokanta — rzeczownika występującego z czasownikiem użytym w danym znaczeniu, najczęściej w pozycji składniowej podmiotu, por. np. znaczenie 1 dla **play** identyfikowane jest przez słowo 'children', znaczenie 8 dla **cover** identyfikowane jest przez słowo 'insurance'.

1.4. Hasła przysłówkowe:

down: 1. [to a lower position] 'to or towards a lower place or position' 2. [in a lower place] 'in a lower place or position' 3. [to lie/sit] 'into a sitting or lying position' 4. [along] 'at or to a place that is further along something such as a road or path' 5. [south] 'in or towards the south' 6. [somewhere local] 'at or to a place that is not far away' 7. [river] 'away from the place where a river starts' 8. [fastened to a surface] 'used with verbs that mean 'fasten' to show that something is fastened firmly to the surface or object below it' 9. [less] 'at or towards a level or amount that is less' 10. [losing] 'losing to an opponent by a certain number of points' 11. [written] 'used with verbs that mean 'write' to show that you write something on paper or in a book' 12. [on a list] 'if you are down for something, your name is on a list of people who want to do something or are intended to do something' 13. [to later times] 'from an earlier time in history to a later time or to people who are born in later times' 14. [paid immediately] 'paid to someone immediately' 15. [every part] 'from top to bottom' 16. [swallowed] 'in or into your stomach as a result of swallowing' 17. [sad] 'unhappy or sad' 18. [computer] 'if a computer is down, it is not working' 26. [leaving university] 'used to say that someone leaves or has left a university at the end of a period of study' 27. [completed] 'already done or completed'

near: 1. [short distance away] 'only a short distance from a person or thing' 2. [short time before] 'soon before a particular time or event' 3. [almost doing something] 'almost doing something or almost in a particular state' 4. [amount or level] 'almost at a particular amount or level' 5. [similar] 'if something is near something else, it is similar to it'

W przypadku wieloznacznych przysłówków w roli znaczników używa się przede wszystkim skróconych definicji oraz wyrazów bliskoznacznym (por. np. znaczenie 5 dla **near**). Wymienia się też najczęstsze, diagnostyczne dla danego znaczenia kolokanty, np. znaczenie 6 dla **down** identyfikowane jest przez słowo *river*. Niekiedy przytacza się najistotniejsze informacje dotyczące kontekstu użycia przysłówka w danym znaczeniu, por. np. znaczniki dla znaczenia 12 czy 26 przysłówka **down**.

2. Nie wszystkie hasła wieloznaczne w LDOCE są opatrzone znacznikami, nie ma ich np. w takich hasłach rzeczownikowych jak **boy** (mimo że wyróżnia się tu aż 11 zna-

czeń), **pilot** (4 znaczenia), **boss** (4 znaczenia). Ponadto nie każde znaczenie wyróżnione w haśle polisemicznym jest poprzedzone znacznikiem semantycznym. Trudno dociec, co jest przyczyną takiej niekonsekwencji. Być może są to trudności w odpowiednio zwięzłym sformułowaniu trafnej informacji, nadającej się do praktycznego wykorzystania w polu przeznaczonym dla znaczników semantycznych.

Znaczniki semantyczne pojawiają się też w dostępnym online w Internecie słowniku ogólnym języka niemieckiego na portalu www.elexiko.de¹. Słownik ten obecnie jest dopiero w trakcie opracowywania, więc na razie nie ma tu spodziewanego bogactwa interesujących nas przykładów. W przypadku haseł wieloznacznych autorzy wskazują na różne tzw. w języku niemieckim „Lesenarten” (tj. sposoby rozumienia/odczytania danego słowa). Przykładowo rzeczownik niemiecki **Tag** ma przypisanych kilka znaczeń, rozróżnianych przez następujące znaczniki semantyczne: [24 Stunden], [Zeitraum zwischen Sonnenaufgang und Sonnenauftrag], [Zeitraum Spezifizierung ‘Monatsblutung’] [Graffitischriftzug], [Datenauszeichnung], czasownik niemiecki **leben** ma przypisane cztery różne znaczenia, odróżniane przez następujące znaczniki: [Existenz], [Lebewesen], [Alltag] i [Aktivitäten].

3. W związku z propozycją zastosowania znaczników semantycznych w WSJP rodzi się kilka pytań:

3.1. Czy znaczniki semantyczne należy umieszczać w każdym haśle wieloznacznym, czy tylko w tych o bardziej rozbudowanej polisemii? Wydaje się, że najlepiej umieszczać je w każdym haśle, nawet gdy wieloznaczność ogranicza się tylko do dwóch różnych znaczeń. Takie rozwiązanie byłoby najbardziej konsekwentne, tym bardziej że użytkownik, korzystając ze słownika, najpierw miałby dostęp do widoku hasła rozpisanego na poszczególne znaczenia opatrzone znacznikami, a dopiero potem, w drugim kroku, klikając na wybrane znaczenie, otrzymywałby pełny opis leksykograficzny danej jednostki.

3.2. Jaką formę miałyby przyjąć informacje podawane w polu ‘znaczniki semantyczne’? Na pewno nie będzie to żadna zamknięta lista danych, jako że wieloznaczność w ogromnej mierze jest nieprzewidywalna i trudno sobie wyobrazić opracowanie siatki jednolitych znaczników dla wszelkich znaczeń wszystkich haseł słownika. Zatem opatrzenie haseł znacznikami nie będzie kwestią wyboru znacznika z listy, tylko będzie za każdym razem wymagało odrębnego zredagowania tego typu informacji semantycznej. Istotne jest to, aby informacja taka była jak najkrótsza i zarazem jak najcelniejsza, najlepiej wyrażona jednym słowem. Powinna też być niesprzeczna z właściwą pełną definicją jednostki, choć siłą rzeczy należy dopuścić, że może być informacją za szeroką lub za wąską, często bardzo ogólną.

3.3. Jakie informacje znajdują się w polu ‘znaczniki semantyczne’?

Naprowadzanie czytelnika na właściwe, poszukiwane znaczenie hasła może się opierać na następujących strategiach:

¹ Por. też omówienie systemu Elexiko w niniejszym tomie.

3.3.1. Podawanie skróconej definicji.

Jest to chyba najprostszy sposób, który polega na odrzuceniu części definicji dokładnie specyfikujących znaczenie jednostki i pozostawienie tylko jej głównego elementu:

- a) dla rzeczownika — pozostawienie rzeczownika lub frazy nominalnej co najwyżej dwuwyrazowej, np. **baba**: 1. (niesympatyczna) kobieta, 2. (mężczyzna) fajtłapa, 3. ciasto, 4. część kafara, 5. kamienna figura, **bęben**: 1. instrument muzyczny, 2. małe dziecko, 3. część maszyny, 4. urządzenie do nawijania kabli, 5. część kolumny, 6. część kopuły;
- b) dla czasownika — pozostawienie czasownika lub frazy czasownikowej najwyżej dwuwyrazowej, np. **bić**: 1. zadawać razy komuś, 2. uderzać czymś, 3. wydzwaniać, 4. wskazywać liczbę przejechanych kilometrów itd.

3.3.2. Podawanie wyrazu bliskoznacznego.

To jest też dość prosta i oczywista technika, która zresztą zazębia się w jakimś stopniu z poprzednią i właściwie musiałyby być stosowana z nią łącznie, jako że nie dla każdej jednostki można poprawnie wskazać odpowiedni wyraz bliskoznacznym. W przypadku wieloznacznych przymiotników stosunkowo łatwo naprowadzą czytelnika na dane znaczenie identyfikatory mające postać zaprzeczonego antonimu, np. **stary**: 1. niemłody, 9. nieświeży itd.

3.3.3. Wskazanie kategorii pojęciowej lub domeny kognitywnej, w której mieści się dane znaczenie.

Chodziłoby o wskazanie pewnej kategorii nadrzędnej, w ramach której rozwijana jest pełna definicja danego podhasła. Wskazanie mogłoby polegać na podaniu hiponimu lub quasi-hiponimu, albo na zbudowaniu wyrażen z rzeczownikami relacyjnymi typu: ‘część czegoś’, ‘rodzaj czegoś’, ‘coś zrobione z czegoś’, ‘coś przeznaczone do czegoś’.

3.3.4. Informowanie, o jakich desygnatach się mówi, używając słowa w danym znaczeniu. Informacja miałaby wtedy najczęściej postać skróconej definicji zakresowej typu ‘o kimś, o czymś’, np. **bak**: 1. o owadach, 2. o zabawce, 3. o dziecku, 4. o cebuli itd. Ten typ znacznika semantycznego najłatwiej zastosować dla wieloznacznych przymiotników, np. **gruby**: 1. o rozmiarze czegoś, 2. o człowieku, 3. o dźwiękach itd.

3.3.5. Podanie najczęstszego kolokanta, z którym pojawia się dane słowo, np. dla **bić**: 1. bić po plecach, 2. bić pięścią w stół, 3. dzwon bije, 4. licznik bije, 5. serce bije, 6. źródło bije, 7. bić z działa, 8. bić rekordy, 9. bić świnie, 10. bić książki. Ta metoda wydaje się bardzo trafna zwłaszcza w sytuacji poszukiwania znaczników semantycznych dla wieloznacznych czasowników.

Dla celów WSJP można albo wybrać jedną z tych strategii i konsekwentnie się jej trzymać, albo od razu przyjąć, że stosowane będą wszystkie, zależnie od tego, która w danym wypadku okaże się najtrafniejsza. Ponieważ cel wprowadzania do słownika znaczników semantycznych jest czysto praktyczny — mają one ułatwić przeszukiwanie haseł czytelnikom — ewentualne niekonsekwencje, budzące może pewien opór ze względów teoretycznych, nie powinny zbyt ograniczać redaktorów tej części artykułu hasłowego.

PRZYKŁADY HASEŁ WIELOZNACZNYCH
OPATRZONYCH ZNACZNIKAMI SEMANTYCZNYMI²

Hasła rzeczownikowe

bęben: 1. [instrument muzyczny] albo [muzyka] 2. a) [dziecko] b) [brzuch] 3. a) [część pralki, betoniarki itp.] b) [urządzenie do nawijania np. kabli] 4. [część budowli] albo [w architekturze] albo [architektura]

karta: 1. [gra] albo [do gry] 2. [w książce] 3. [rodzaj dokumentu] albo [dokument] 5. [akt prawny] 6. [mapa]

klocek: 1. [zabawka] 2. [drewno] 3. [drzeworyt] 4. [hamulec] 5. [w bibliotece] 6. [koronki] albo [rzemiosło]

oczko: 1. a) [oko] b) [wzrok] c) [spojrzenie] d) [w rosole] 2. [w pierścionku] 3. [mały staw] 4. a) [dziurka] b) [pętelka] c) [kostka do gry] d) [punkt w grze] 5. [druk] 6. a) [gra w karty] b) [21 punktów w grze] 7. [ogrodnictwo] albo [szczepienie drzew] 8. [w ziemniaku]

Hasła przymiotnikowe

czarny: 1. [barwa] 2. [natężenie światła] 3. [o skórze, włosach itd.] 4. a) [nieoświetlony] b) [moralnie zły] c) [pesymistyczny] d) [smutny] 5. [brudny]

gruby: 1. [rozmiar] 2. [wymiar] 3. [dźwięk/głos] albo [o dźwiękach/głosie] 4. [otyły] 5. [pospolity] 6. [ciepły] 7. [duży]

miękki: 1. [w dotyku] 2. [o charakterze] 3. [o dźwięku] 4. [o kształtach] 5. [o ruchach] 6. [o świetle, barwie itd.] 7. [czuły]

stary: 1. [niemłody] albo [mający wiele lat] 2. [właściwy starym osobom] 3. [doświadczony] 4. [mający długą tradycję] 5. [z dawnych czasów] 6. [zniszczony] 7. [nieaktualny] 8. [znany od dawna] 9. [nieświeży]

Hasła czasownikowe

grać: 1. [sport, zabawy] 2. [o aktorach] 3. [muzyka] 4. [instrument muzyczny] 5. a) [rywalizować] b) [mienić się] c) [o uczuciach] 6. a) [dobrze funkcjonować] b) [harmozonizować] c) [o sztuce teatralnej, filmie] d) [udawać] 7. a) [o głuszczeniu itd.] b) [o psach]

kryć: 1. [chować przed czymś wzrokiem] albo [chować przed kimś] albo [umieszczać w schowku] 2. [nie ujawniać] 3. [zasłaniać] 4. [o częściach ciała] 5. [kłaść na czymś pokrycie] 6. [zakrywać powierzchnię czegoś] 7. [zawierać] 8. a) [chronić przed karą] b) [w zabawie] 9. [w sporcie] 10. [o farbach] 11. [w musztrze] 12. [o zwierzętach: zapładniać]

Hasła przysłówkowe

gładko: a. [bez nierówności] b. [bez wzorów] c. [o ubraniu] d. [o włosach] e. [bez problemów] f. [miło]

szybko: a. [w szybkim tempie] b. [często] c. [natychmiast] d. [pośpiesznie]

² Proponowane znaczniki semantyczne dopasowane są tymczasowo do kształtu hasła i liczby znaczeń wyróżnianych w USJP.